

LIGIA
ROMONTSCHA
LIA RUMANTSCHA

Instanza
al Departement d'educaziun
ariguard la scola romontscha

Instanza
al Departament d'educaziun
merit la scoula rumantscha

Eingabe
an das Erziehungsdepartement
betreffend die romanische Schule

1930

LIGIA ROMONTSCHA

COMMISSIUN DE SCOLA

Agl ault Departement d'educaziun dil cantun Grischun

Cuera

Aulditgau signur Cusseglia guvernativ,

Considerond la presenta situaziun de nies lungatg romontsch ston ins conceder, ch'igl ei apparentamein aunc strusch stau in temps ch'ins ha giu tontà stenta e premura de mantener a nies pievel sia viarva materna. Diember de societads sedrovan e sesprovan d'unir il pievel retoromontsch dellas differentas valladas sut lur bandiera, sin la quala stat scretta la devisa: Mantener, cultivar e promover la viarva e cultura romontscha. Grammaticas e diczionaris els principals idioms retoromontschs, edi cun gronds sacrificis, scaffeschan l'unitad e segirezia ton desiderada el plidar e scriver romontsch. In considereivel diember de cudischs, revistas e calenders fan lur tur onn per onn en las casas e famiglias romontschas, purtond al pievel nutriment spirtal e propagond en nossas valladas il pertratg de mantener en la viarva artada in dils pli gronds scazis de nossa cultura.

Mo era vargond ils confins della tiara romontscha savein nus constatar grond interess e viva simpatia per nies lungatg. Pli e pli biars de nos convischins d'auter lungatg emprendan d'appreziar l'atgnadad e dian il laud de nies romontsch e de sia bellezia. Il Cantun e la Confederaziun sustegnan moralmein e finanziamein ils intents e la finamira dellas societads romontschas. Ed in ligiom communabel, la Ligia romontscha, raspa e braunca ed unescha ils fegls dellas valladas romontschas. Aschia para scaffida la basis e daus il fundament per in vigurus renaschiment della caussa romontscha.

Sche nus dein denton in'egliada viaden el pievel e mesirein igl effect de tut quels sforzs, sco quel se manifesta el viver e patertgar della populaziun romontscha, sche stuein nus constatar cun encarschadetgna, che biars impediments limiteschan e sguardinan grondamein igl effect de tut la premura e de tut las stentas per il lungatg de nos vegls. Deplorar stuein nus il factum, ch'il puls romontsch de nies pievel daventa en tons loghens de nossa tiara pli e pli brausels. Il dir combat per l'existenza, l'influenza dellas hodiernas relaziuns de traffic e commerci, per part era il present menaschi en nossas scolas, sco autras disfavoreivlas circumstanzas de nies temps han schendrau e mantegnan ina continuada unda d'in patertgar materialistic, che grevegia e smasa en fatale maniera il success de tgi che lavura e braha per miras idealas. Il sesviluppar progressont dell'industria de jasters, autos e viasfier che portan massa gliend de tuttas nazions en nossa tiara, han era risviult e midau en bia contradas romontschas il patertgar dil pievel arisguardar siu lungatg. En differentas valladas de nies intschess ha il plidar e patertgar romontsch gia pegliau ina mala digren, che para ded esser l'entschatta della fin. Franc e segir, l'hotelleria, il traffic e commerci portan paun e daners a nies pievel. Els san impedir per gronda part la depopulaziun de nossas muntognas. Ei fuss iertg e malfatg de vuler dispet combatter e sbittar quellas fontaunas, danunder nies pievel retrai ina considereivla part de siu viver e de sia beinstonza materiala. Mo impedir vulessen nus cun ardur e carezia ton sco pussiveil, ch'ei neschi e creschi ord las relaziuns de nies temps e dal combat per l'existenza l'indifferentadad per ils beins ideals e la tievgiadad e negligentscha enviers igl agen lungatg. Scaldar ed enfirmir il sentiment e far renescher el a tgi che ha piars, oravontut a nossa giuventetgna, il sentiment, ch'ei detti sper il paun de mintga di la fin finala tonaton aunc autras caussas vengonzas de nies quitaun e de nossa premura, e la ferma perschasiun, ch'ei seigi ton ina obligaziun dil cor e caracter, sco buca meins in avantatg era per la cultiziun intellectuala e per il beinstar material, de buca schar ir il lungatg artau alla decadenza

e malura. Impedir lein nus e stuein nus, che nies pievel cun sia nobla derivonza, historia e tradiziun eq ils seazis de sia litteratura disprezzi e sbetti ils megliers duns della patria, e pendend il spert de sesez, daventi ina naziun servila de cameriers e portiers.

Stimatissim signur Cusseglieier guvernativ,

La damonda dil manteniment dil lungatg romontsch ei en emprema lingua ina questiu de scola. La digren e fin della scola romontscha ei la ruina inevitabla de nies car lungatg. A vesta della decadenza smanatschonta muort las perniciosas relaziuns de nies temps ed en consideraziun dil deplorabel factum, che biars affons romontschs obtegnan negina istruzziun en lur lungatg matern e che quella ei en biaras scolas fetg munglusa, pren la commissiun de scola della Ligia Romontscha per obligaziun e secrei d'ademplir ina missiun d'impurtonta valur patriotica ed educativa, presentond a Vossa beinvulenta atenziun differentas damondas concernent l'istruczziun e la scola romontscha.

1. Il seminari e la preparaziun metodica dils scolasts.

Igl ei caussa franca, ch'il progress de nossas scolas dependa per gronda part dal scolast sez e dall'istruczziun e preparaziun professionala ch'ils futurs mussaders della giuventetgna obtegnan el seminari. Igl ei bein gest e raschuneivel, e nus stuein pretender, che nies seminari, sco institut cantonal, prendi in dueivel risguard era dils basegns dil pievel romontsch, che dumbra ina tiarza della populaziun grischuna. Tgei gidan tuts ils sforzs e sacrificis de nossas uniuns, tgei las summas ch'il cantun impunda per novs cudischs de scola, e tgei tut la premura ed igl idealissem ded umens beinmanegionts, sche gest igl institut, che prepara e dat a nossa giuventetgna ses magisters e menaders, negligescha la preparaziun dils futurs scolasts arisguard lur lungatg matern?

Ins vegn a rispunder de buca saver accordar dil tut l'istruczziun el seminari allas relaziuns ton differentas de nies cantun. Igl ei bein de conceder, ch'in'istruczziun speciala dils seminarists romontschs ei comegliada cun certas difficultads; denton ein quellas tutavia dumigneivlas cun empau buna voluntad; de pretender caussas nunpusseivlas ei buca nossa mira. Causa franca eisi, che nos seminarists romontschs obtegnan ton sco negina preparaziun metodica els roms della pli gronda impurtonza, numnadamein el mussar il romontsch a lur scolars ed el mussar il tudestg sco lungatg jester. Entochen ussa ein ils seminarists romontschs vegni instrui en la metoda gest sco sch'els havessen de secollocar pli tard en ina scola cun spir affons tudestgs. Ins vul forsa seperstgisar, pretendend che la metoda de mussar in lungatg vali era per in auter e che las leschas psicologicas e metodicas, sin fundament dellas qualas il lungatg matern s'emprendi, seigien dapertut las medemas. Quei po bein valer en in risguard u l'auter; denton cunterstat a questa pretensiun il factum, ch'il romontsch ei en tut siu esser totalmein different dal tudestg, che cunzun sias leschas d'ortografia e della construezziun ein caussas grevas d'emprender e de mussar e quei oravontut ellas empremas classas.

Tgi ch'enconuscha per atgna experienza las relaziuns della scola inferiura romontscha vegn buc a dubitar, ch'il giuven scolast, instruius mo ella metoda de mussar tudestg ad affons tudestgs, stat avon in mantun difficultads, s'anfond avon las empremas classas de sia scola romontscha e stuend instruir ses scolars ell'ortografia, ella construezziun, insumma ellas caussas pli elementaras e fundamentalas dil lungatg romontsch. Aunc pli grondas difficultads metodicas surgeschan per l'istruczziun dils affons romontschs el lungatg tudestg, per la quala il seminar dat agli ton sco nuot istruzziun metodica.

Sch'ins pretenda allura da nossas scolas ded arrivar cun lur scolars ad in'enconuschientscha quasi perfetga dil lungatg matern e ch'els acquistien ultra de quei l'habilitad de s'exprimer a bucca ed en scret bein ed endretg era el lungatg tudestg, lura va ei franc buca bein a prau de dar als seminarists romontschs negina istruzziun ella metoda de mussar a lur scolars il lungatg matern e de tarmetter els en nossas scolas romontschas cun in „Leitfaden“ sco sulet entruidament metodie per mussar tudestg, il qual els han ni viu ni empiru d'enconuscher el seminari.

E sche nus considerein plinavon, ch'in giuven scolast cun tala preparaziun nunsufficianta sto instruir en quater unviarns ses scolars en lur lungatg matern per saver fundar sin tala istruzziun quella el lungatg tudestg, da maniera ch'el sappi en las davosas classas instruir en tut ils roms per tudestg, lura eisi nuota de smarvegliar, sch'il giuven mussader stat enqualga per piarder la curascha en sia scola, ch'ei forsa ualti greva en diember de classas u de scolars, e ch'era igl anim per il romontsch fa naufragi. Ins sa buca approbar, mo astga era strusch far reproschas, sch'ei vegn adaquella, ch'enqualin egl embrugl dellas difficultads quenta

il romontsch per in quasi impediment d'ina prospereivla istruzium ed impunda temps e forza bunamein mo per il tudestg, vulend satisfar al plan d'istruzium e far cun sia scola in'undreivla figura avon igl inspectur ed ils geniturs. Igl ei capeivel, ch'ina tal'istruzium sfurzada ei plitost ina tortura per affons e mussader, ch'ella renda ton sco nunpusseivels in menaschi de scola pacific e ponderau e privescha quasi il mussader della pusseivladad ded era esser igl educatur de ses scolars. En ina tala atmosfera stat la scola el pli grond prighel de piarder tutta temprada ideala e de daventar il liug de cultura d'in schetg formalismus e mecanismus linguistic per donn e cuost della cultivaziun generala dellas forzas dil spert e dil cor affonil. E vulend far bien e mussar bia e far vegnir perderts, perdein nus la vesta per las caussas grondas ed impurtontas. Enstagl ded esser in liug de plascher ed ina fontauna de legria e bialas regurdintschas per ils affons, daventa la scola il liug, nua ch'els van mo stuend. E plantond aschia silmeins en ina gronda part della giuventetgna ina certa aversium encunter la scola, eisi prighel che nus tergeien ina generaziun senza interess e senza sport de sacrificontadad per damondas dell'educaziun ed istruzium della giuventetgna.

Igl ei bein de conceder, ch'ei dat denter ils scolasts romontschs biars che arrivon cun lur scolars ad in bi e fetg cuntenteivel resultat, grazia a lur inschign e talent natural e grazia a lur premura. Con biars denton anflan mo cun immensa breigia e perdita irreparabla de temps per suenter onns ed alla fin de biaras improvas disfortunadas forsa zacu la via d'in success cuntenteivel. Ins astga buca far curvien, sch'els portan cun sesez il sentiment, ch'il seminari hagi negligiu siu duer enviers ils mussaders romontschs e tarness els mal armai en lur clamada.

2. Plan d'istruzium per las scolas primaras.

Il present plan d'istruzium cantonal per las scolas primaras stat per vegnir revedius. Communicond questa proxima revisiun, ha il lud. Departement d'educaziun envidau la commissiun de scola della L. R. de formular e motivar sias proposiziuns arisguard la futura posiziun dell'istruzium romontscha en nossas scolas.

Vulend resumar nossas proposiziuns alla fin de quest'istanza, secuntentein nus era en quella materia de stabilir oravontut ils principis fundamentals e las normas generalas, che nus giavischein applicadas el niev plan d'istruzium.

Il basegus de mussar a nos affons sufficientamein il lungatg matern, l'impurtonza fundamentala de tal'istruzium, comprovada e defendida da tuttas autoritads pedagogicas sco condizium indispensabla per cultivar il cor e caracter dils affons, e la detscharta resoluziun e voluntad de mantener nossa cultura ed il lungatg artau, ein bein raschuns nundispoteivlas en favur d'ina cultivaziun extendida dil lungatg romontsch en nossas scolas. Denton eisi de conceder, che l'extensium dell'istruzium romontscha vegn limitada dalla necessitad de mussar a nos scolars il lungatg tudestg sco mied de conversar e viver cun ils vischins.

E gest il basegus e l'obligaziun de mussar dus lungatgs gia sil scalem della scola primara greviegia en maniera fatala la scola romontscha e fa al magister sia lavur dublamein spinusa. Sco negin auter sto il scolast romontsch experimentar, con vess ch'ei va de survir a dus partums e leutier aunc a tals de natira ton differenta. Ferton ch'il scolast tudestg sa cultivar en sia scola primara il lungatg matern exclusivamein duront 7 ed 8 onns de scola, sto siu collega romontsch mussar el medem temps dus lungatgs. Questa circumstanza, aschi bein sco las grondas difficultads ch'els affons romontschs han d'emprender il tudestg, fan era capir tgunschamein, che nus stuein pretender oravontut in'excellenta preparaziun metodica dil scolast romontsch. Il scolast della scola romontscha ha la lavur de scola la pli greva en noss'entira tiara; el sto esser in um della metoda d'emprema qualitat. Mo entras ina gronda capacitad metodica e bien egl per las relaziuns psicologicas dils affons e della materia d'istruzium vegn el a frida de dominar cun pulit success siu difficil pensum de lavur.

Aschia resulta ei, che fixond il plan d'istruzium ei sto esser nossa speciala mira ed ei el medem temps era nossa pli difficultusa missiun de divider il temps disponibel en maniera ch'ei seigi pusseivel de mussar omisdus lungatgs pulitamein.

Sebasond sin las experiencias fatgas e sin il svilup natural digl affon, ei constat ch'igl ei oravontut necessari de dar al scolast ina buna enconuschientscha de siu lungatg matern, de mussar ad el de patertgar e s'exprimer en siu agen lungatg e de consolidar questa habilitad ton sco selai, avon ch'entscheiver a mussar in lungatg jester. En mintga cass ei la tendenza de vuler mussar il lungatg jester gia els emprems onns de scola de sbittar dil tuttafatg, per raschun ch'in tal proceder scumbeglia el spert digl affon il sentiment linguistic e fa aschia igl instruir ton el romontsch sco el tudestg bia pli stentus e nunfritgeivels. Igl ei absolutamein absurd e cunterstat a tuttas ponderaziuns ed experiencias psicologicas e raschuneivlas de crer,

ch'igl entscheiver cul tudestg tier affons romontschs gia en las empremas classas garanteschi in meglier success. Il pareri de scolasts ed umens de scola versai confirmescha, ch'il reussir en l'instrucziun tudestga dependa surtut dal fundament che la scola ha dau als scolars en lur lungatg matern.

Per questa raschun savein nus buc ir d'accord cul present plan d'instrucziun, ed ei para a nus falliu d'entscheiver a dar tudestg gia ella 4a classa, nua che l'habilitad dil scolar el lungatg matern ei aunc aschi modesta. Considerond ch'ins vegn a stuer resalvar era dacheudenvi ella scola superiura ina gronda part dil temps per l'instrucziun el tudestg per arrivar ad in resultat cuntenteivel, eisi absolutamein necessari de schar per regla silmeins ils emprems quater onns al romontsch. Cun premura, studi e buna metoda vegn il scolast de far in bien ton en quater classas. Las pli grondas difficultads dell'ortografia ein superadas, ina modesta habilitad el s'exprimer ei contonschida e l'instrucziun el romontsch ei avanzada, da maniera ch'ella sa formar il fundament per dar las empremas levas lezziuns el lungatg tudestg. Quellas consideraziuns valan naturalmein per ina classa avanzada normalmein. En ina classa fleivla eisi senz'auter recumandivel e necessari d'entscheiver cul tudestg pér alla fin della 5avla u pér ella 6avla classa primara. Igl entscheiver cun l'instrucziun tudestga gia en la quarta classa primara duei esser in'exceptziun, che astga vegnir fatga mo en classas fetg avanzadas el lungatg romontsch e cun special consentiment digl inspectur de scola.

La cultivaziun dil romontsch astga denton buca calar sin la sava della scola superiura. Il spert digl affon crescha, siu horizont seslargia e vegn pli vasts; era sia habilitad de s'exprimer s'augmenta e daventa pli perfetga. De quei sesviluppar continuau duei era l'instrucziun romontscha profitar e vegnir concedidas in diember de lezziuns alla cultivaziun dil lungatg matern tochen el davos onn de scola. Sche la scola inferiura ha oravontut de compartgir als scolars in bien e solid fundament ell'ortografia ed in'andanta facultad de s'exprimer, sche sto ei esser la finamira principala dell'instrucziun ella scola superiura de consolidar e perfezionar l'expressiun, de cultivar surtut il sentiment linguistic, mussond als scolars de bein applicar el plidar e scriver las atgnadads e bellezias de lur lungatg.

Ins auda a lamentond generalmein della paupradad de pertratg e dell'expressiun de nos scolars della davosas classas, ina paupradad che semanifesta en special el concept, ton el romontsch sco el tudestg, nua ch'ins less ch'il scolar, stond sin sias atgnas combas, fussi el cass de producir en si'atgna maniera e per atgna forza ses pertratgs en bien uorden e bien lungatg. Bein savens ins anfla en contracts e brevs dils vegls ina perfecziun de lungatg, expressiun e fuorma, che survarga per in toc il scalem che nus contonschin generalmein ella instrucziun linguistica de nossas scolas ded ozildi. Questa munconza, confirmada da biars scolasts, deriva senza dubi dalla circumstanza, ch'ins ha mess in fundament romontsch nunsufficient ella scola inferiura, entschiet memia spert cul tudestg e lavagau e stenschentau il sentiment dil lungatg matern, cultivond ella scola superiura sin ina basis munglusa exclusivamein il tudestg.

Era arisguard l'instrucziun els roms reals ei ina midada dil present plan de scola absolutamein necessaria. Ins ei bein strusch sefigoraus las difficultads, ch'ils affons romontschs han d'emprender in lungatg tut cuntrari a lur lungatg matern, d'obligar e de pretender, che l'instrucziun vegni compartgida cul 7avel onn de scola en tut ils roms per tudestg. Senza considerar che quei ei strusch caussa pusseivla pervia dell'insufficienta enconuschientscha dil lungatg da part dils scolars, eisi de remarcar, che era ils roms reals han tonta impurtonza per la cultivaziun dil scolar, ch'igl ei ni endretg ni beinfatg de degradar els sin il scalem de sempels funegls dil lungatg tudestg. Ins sto bein conceder, ch'ils inspecturs de scola, vesend e capend la nunpusseivladad ded exequir talas ordinaziuns, han mitigau savieivlamein ellas, lubend al scolast de s'arranschar mintgamai conform allas relaziuns de sia scola ed allas forzas de ses scolars. Mo ins ei certamein d'accord, ch'ei seigi meglier ded eliminar egl avegnir dal plan d'instrucziun cantonal talas ordinaziuns, las qualas ni san vegnir ni vegnan tenidas e figureschan mo sil pupi.

Igl ei franc, ch'in tal accumular il temps en favur dil lungatg tudestg ha promoviu l'enconuschientscha de quel. Persuenter ha la cultivaziun dil patertgar pitiu e piars, e piars ha senza dubi era la missiun educativa della scola. Ei buca p. ex. gest l'istoria in rom d'instrucziun d'eminente valur educativa, in rom, entras il qual ils cors dils affons duein e san vegnir animai per il bien e lur characters enfirmi dals exempels dils babuns e dalla vertid tarlischonta de grondas personalitads dils temps vargai? Mo danunder prender e co scaffir quei contact animont, sch'ils scolars capeschan buc il lungatg? E co stat ei plinavon cun l'habilitad dil scolar el far quen, la grond'impurtonza dil qual negin carstgaun raschuneivel vegn a snegar, sche l'instrucziun vegn impedida continuadamein dall'insufficienta enconuschientscha dil lungatg tudestg? Il quen ei in rom d'instrucziun principal, e de far quen emprend ins tonaton per amur dil saver far quen sez e buca per scarpitschar continuadamein ellas difficultads dil lungatg.

Negin dubitescha che nos mussaders vegnan era egl avegnir ad impunder bia temps e premura per mussar als affons il tudestg, e nus essan d'accord che quei daventi. A bunas

classas vegn il capavel magister ad esser el cass de dar per tudestg l'instrucziun en roms reals els davos onns, sco p. ex. la geografia e l'istoria naturala. Mo ch'ins vegli surschar quei al scolast sez, risguardond las relaziuns specialas de sia scola e buca far ordlunder in'obligaziun, ch'el sa buc ademplir senza donn della scola.

3. Las scolas periclitadas el territori romontsch.

Ina dellas pli deplorablas apparenzas ell'istoria dil lungatg romontsch el davos temps ei il factum, ch'in diember de vischnauncas romontschas han bandischau dil tutfatg da lur scolas il lungatg matern. Quei ei ina greva frida e dolorosa sperdita per la causa romontscha, e nus havessen megliera raschun de numnar ellas scolas piarsas che periclitadas, sche nus savessen buca viver dalla franca speranza, che quei malpass vegni reparaus el proxim temps.

Sche nus vesein ozildi, co pievels pigns e minoritads spatitschadas denter autras nazions sedostan cun peis e mauns per lur existenza, cultura e lungatg e portan per quei combat ideal ils pli gronds sacrificis, e sche nus, mirond anavos els tschentaners vargai, observein che ual ils pievels muntagnards ein stai quels che han pertgirau e defendiu lur independenza, lur tschespet e lungatg cun la pli gronda luschezia e valerusadad, lu san ins nuota capir, ch'ils Romontschs hagian fatg venal il lur il pli agen aschi tgunschamein e da lev cor e ch'ils geniturs seigien gnanc senuspi de perfin smesar a lur affons la ierta dil lungatg matern, ch'els sez han artau cul saung da bab e mumma. E cun cor tribulau sedumandain nus: Gie, essan nus veramein aschi lunsch? Essan nus propi ton paupers, che nus lein e savein gnanc dar pli a nos agens affons cul tetg patern era il lungatg de nos vegls? Essan nus buca nus pli, in agen pievel sin agen tratsch e sulom? Ein propi ils jasters dominè ella casa romontscha ed ei il daner e la bunamana nies pli grond ideal? Havein nus piars il sentiment, che nus essan mo administraturs de quei che nus vein artau e che nus vein la sontg'obligaziun de mantener e relaschar la ierta alla generaziun che vegn? Dat ei buca zanua el funs de nies intern ina brezzletta d'ardur, amur e sacrificontadad per il lungatg della mumma ed ina zensla turpetg, che stuess impedir nus de commetter in tal tradiment? Co lein nus pretender il risguard e la stema dils auters, sche nus sezs stimein buc il nies, nossa patria, cultura e lungatg e vendein il dretg dell'emprema genitura per ina pul de lentelgia?

Ins sestgisi buca cun l'immigraziun d'elements tudestgs. Nua che quella ei impurtonta havess ins cun empau buna voluntad saviu s'arranschar cun il plan de scola e la divisiun dellas classas. Nus essan era per viver en pasch in sper l'auter e buca far entiert al vischin. Mo vender la scola romontscha, per ch'ils auters verteschien nus en noss'atgna casa e sin nies agen fatg, gliez ei lu tuttina ina remarcabla marcadada. Cun buna raschun savein nus applicar en quella damonda ils plaids dil poet sursilvan G. C. Muoth, che di:

Essan nus denton schi buns
De vertir ils Tudestguns,
Ch'els pon denter nus exister
Senza dal tudestg desister,
Sche pudessen els bein era
Risguardar empau noss'era,
E silmeins far in'empreva
Ded emprender quei ch'ins drova
Per discuorer cul vischin
Senza far aschi da fin;
Era nus havein pitgiras
Ded emprender lur mistiras
E plidassen pli bugen
Mo romontsch da fundament.

Ins oppona forsa a nus, schend: „Las relaziuns han propi sfurzau nus de far quella midada. Ultra de quei vein nus era priu, ch'il romontsch seigi in impediment per nos affons, e cartiu de far in bien survetsch ad els per lur futura carriera, procurond ch'els hagian gia dalla biala entschatta instrucziun per tudestg. Cul romontsch vegn ins tonaton buca lunsch.“

Co stat ei en verdad e con vala quella stgisa? Vegnan ils affons romontschs ord las scolas tudestgas meglier instrui e pli intelligents e fan els megliera carriera? Sedistinguan els veramein en savida e cultivaziun dals scolars dellas scolas romontschas? Confirmeschan las experiencias de mintga di quellas damondas? Ni eisi buc il cass cuntrari? Comprovan forsa buca las observaziuns ch'ins ha la caschun de far adina e dapertut anavon, en nossas vischnauncas,

ella veta publica, ella politica, el survetsch militar, els examens per la scola cantonala, il factum, che nos scolars della scola romontscha ein silmeins actuals a quels ch'ins ei secartius d'instruir meglier, privond la scola dil lungatg matern? Ed ein els cun lur scola spirontamein tudestga reussi meglier leura ella veta che lur perdavons che han giu mo scola romontscha e forsà in tée tudestg els davos onns? Astgan ins snegar, che la scola romontscha ha dau alla patria el temps vargau umens de gronda savida e capacitat, umens ch'ein sedistingui ed han fatg honur a lur derivonza romontscha? Cul romontsch vegnien ins buca lunsch! E cons de nos vegls ch'ein serabitschai cun el en Frontscha, ell'Italia, en Baviera, en Spagna ed ell'America, ed han acquistau leu gronda beinstonza, della quala lur fegls e vegenentsuenter gaudan aunc oz. E sche bi che l'instrucziun e cultivaziun, che la patria grischuna haveva dau ad els, era plitost strebla e munglusa, els ein tuttina stai affons della scola romontscha. Ed els ein vegni si da tgau egl jester, han contonschiu bialas posiziuns e purtau grondas fortunas a casa. Franc, era els han stuiu imprendere il lungatg jester, il lungatg della tiara nua ch'els han luvrau; mo il romontsch ei tuttavia buca staus de donn a lur carriera, mo bein in impurtont agid. Nus lein buca snegar, ch'els han fatg lur fortuna grazia a lur intelligenza, sveltatad dil spert e bein s'enschignar en prema lingua. Nus lein era buca cunterdir, sch'ins pretenda ch'ei seigi buca pli tschels onns. Mo aunc ozildi, e buca meins che tschels onns ei il romontsch in bien fest de viadi per tonta de nossa giuventetgna, che sto fadgiar il pavn egl jester ed imprendere leu in auter lungatg. Ed aunc ozildi ei la basis naturala per destadar e cultivar harmonica-mein questa intelligenza la buna instrucziun el lungatg della mumma, ed en err va tgi che vul tschentar e baghegiar l'ulteriura instrucziun sin in auter fundament. Mussar romontsch als affons romontschs, enflamar lur cor per il bien, promover e carschentar lur forzas spirtalas e cultivar ils duns e talents, cun ils quals la giuventetgna romontscha ei gie tuttavia buca dotata scartamein, quei ei aunc oz las caussas las pli impurtontas per la scola, sch'ella vul armar ils scolars bein per la veta. Mo mai sa la scola ademplir questa missiun scoiada, sch'ella vegn privada de siu fundament natural, il lungatg matern; mai vegn ella ad esser la purtadra d'ina temprà e direcziun ideala el patertgar della giuventetgna e dil pievel, sch'ella sdrappa ils affons dalla casa romontscha ed instruescha sulettamein per tudestg, e quei gia ils pli pigns, che portan fors'aunc sur la sava de scola resch caulds il „Dieus pertgiri!“ romontsch della mumma sin las levzas.

Stimatissim signur Cusseglie governativ,

Sche nus lein buca extrader il romontsch al sguardin ed alla ruina, lura ston las scolas pericoladas vegnir salvadas. Lur salvament sto esser tut aparti per cor era a nossas autoritads. Ei astga buc esser e buca daventar, ch'ils affons romontschs vegnien privai quelluisa dell'instrucziun el lungatg matern. Ei sto dar ina via de combatter l'idea zanistrada de declarar il tudestg per lungatg d'instrucziun per scolas inferiuras romontschas. Rigurusamein ston las autoritads pretender, che vischnauncas romontschas observien ed applicheschien en lur scolas il plan de scola per las scolas romontschas e sefutrien buca de quel per spira cumadeivladad e cun la stgisa ortga e malfundada de far als affons in survetsch, il qual ei mo imaginàus ed ei en verdad in donn ed in grev entiert.

Tscheu e leu han ins bein turnau ed arver igl esch de talas scolas all'instrucziun romontscha, concedend en las davosas classas ina tochen duas lecziuns ad jamna. Nus reconuschein bugen quella ludeivla premura, prendend ella per in mussament, ch'ins ha vuliu reparar igl entiert commess silmeins per part. Quei retuorn alla caussa romontscha, sche bi ch'el ei mo parzials e conceda aunc buca la dretga sutga al romontsch, dat a nus la speronza, che geniturs e cussegls de scola han la buna voluntad era en quels loghens d'empalar sin via en lur scolas in migliurament dell'instrucziun romontscha. Quella buna voluntad ei igl emprem pass. Nies ardent giavisch e nossa ferma mira eisi de far, che questa buna voluntad serecuvri e creschi e ch'ei neschi ordlunder la seriusa resoluziun e l'ovra, che dat il plaz meritau al lungatg matern en tuttas las scolas romontschas, il plaz d'honor della mumma.

4. La scola secundara romontscha.

Nossas scolas realas u secundaras, creadas per esser la continuaziun della scola primara e per completar la lavur de quella, fallessen senz'auter lur intent e lur mira, vulend bandischar da lur plan d'instrucziun il lungatg romontsch. Gest la scola secundara ha de cultivar ed instruir affons, ch'ein arrivai els onns, nua ch'il mussader po svegliar levamein il senn e l'amur per la bellezia ed atgnadad dil lungatg matern ed introduceir ses scolars en l'istoria ed en la biala litteratura de nies lungatg. Sin il scalem della scola secundara oravontut ei dada la pusseivladad ded impedir, che nies pievel vivi en grond'ignoranza de sia litteratura e senza

enconuscher e profiter della fontauna de nutriment spirtal, che nescha dallas ovras de ses agens poets e scribents. Igl ei gie enconuschent avunda, che nossas casas e famiglias romontschas vegnan inundadas da products litterars jasters, principalmein tudestgs, de buna e de mendra qualitat. Negin vegn a dubitar, che quei factum porta en sesez il prighel, che nus vegnien spirtalmein sut ugadia e dependenza jastra, e ch'ins stoppi opponer a questa perniciusa influenza ina enconuschientscha pli perfetga e pli intensiva propagaziun de nossas atgnas ovras. Per questa raschun eisi dueivel e necessari, ch'ins resalvi il dretg de vischinadi ed in modest plaz al romontsch era en nossas scolas realas.

La scola reala ei propi la scola de nies temps. Las relaziuns hodiernas pretendan, che nossa giuventetgna e cunzun nos giuvens survegnien dalla scola ina cultivaziun ed istruzium, che fetschi habels els ella veta futura, en quala clamada ch'els semettan. Schegie che la scola reala ha era il pensum de preparar la giuventetgna che studegia per scolas pli aultas, sche fa ella tonaton part en emprema lingia della scola populara; ella astga e duei buc esser a nies pareri mo gl'institut de preparaziun per tgi che studegia, mobein il liug de cultivaziun e perfecziun generala, la scola dil pievel. La scola reala u secundara ha era ina gronda valur e muntada sociala; ell'ei la scola digl um pauper. E nus essan pli bia paupers che beinstonts. La situaziun finanziaria de nos purs, mistergners e luvrers dellas valladas romontschas lubescha buc a mintgin de tarmetter ses mattatschs pli lunsch a scola e de schar scolar sias feglias en instituts. E tonaton han era quels il dretg e buca meins il basegns d'ina buna istruzium. A quei basegns duei la scola reala satisfar; ed ella sa e po ademplier questa missium, sch'ella ei bein arranschada e dirigida, e sche nus tenin surtut bein casa cul temp disponibel, restrensched il plan de scola sin quei ch'ei generalmein necessari e contonscheivel.

Considerond la differenza dellas relaziuns de viver en nossas valladas romontschas, ei resulta, ch'il plan d' istruzium per las scolas realas astga buc esser stabilius tenor in sulet model e duei era buca cuntener prescripziuns memia strenschentas. El sto conceder intonta libertad allas vischnauncas e la pusseivladad d'accommodar la scola allas relaziuns dil liug ed al basegns dils scolars arisguard lur futura clamada. La scola secundara de s. Murezi p. ex. vegn ad haver in auter plan e pensum che quella de Breil, la scola d'ina vischnaunca purila ha de satisfar a tut auters basegns ch'ina tala en in liug industrial.

Il niev plan d' istruzium per las scolas secundaras, elaboraus igl onn vargau per commissiun dil tit. Departement d'educaziun ha adoptau silmeins en general il principi d'in raschuneivel risguard dellas differentas relaziuns, essent ch'el dat mo normas generalas enstagl de strictas prescripziuns. Schi fetg sco nus beneventein quest progress, stuein nus tuttina deplorar grondamein, ch'in auter impurtont postulat romontsch ei buca vegnius risguardaus, numnadamein la damonda de declarar il franzos e talian per roms d' istruzium facultativs per ils scolars dellas scolas realas romontschas. Sereferend sin igl uorden de scola existent, han ins fatg valer, che quel admetti buc ina tala midada dil plan d' istruzium. Il questioneivel artechel pretenda che mintga scola reala, per esser reconuschida sco tala, detti a ses scolars ultra dell' istruzium el lungatg matern era istruzium en in lungatg jester. Considerond quest artechel e confruntond el cun las relaziuns linguisticas de nossas scolas secundaras romontschas, ston ins bein dir e constatar, che buc il plaid e senn digl artechel s'opponi a nossa damonda, mobein sia faulsa applicaziun e malfundada interpretaziun, in'interpretaziun, che declara facticamein il tudestg per lungatg-mumma dils affons romontschs e pretenda per consequenza, che quels vegnien instrui en scola reala aunc en in ulteriur lungatg jester.

Ins ha dau aschia all'interpretaziun dil sura artechel ina basis tut nunverdeivla, alla quala nus stuein s'opponer per satisfar alla ferma perschasiun, ch'ei secomporti mal cun la stenta e premura de mantener il romontsch a nossas scolas ed a nies pievel, sche las mummas romontschas vegnan declaradas aschia quasi officialmein per tudestgas ed il lungatg tudestg per lungatg matern dils affons romontschs. Nus essan era dil pareri, ch'ina tala interpretaziun zanistrada stetti en contrast dil tutfatg cun il factum, che nus dumandein dalla Confederaziun agid e sustegn financial per il romontsch ed insistin, che la viarva materna de nos affons romontschs vegni considerata e reconuschida per quart lungatg svizzer. Eisi buca plantau da surengiu l'indifferentad enviars il lungatg matern, sche las ordinaziuns cantonalas vegnan cun determinaziuns, che cuntengnan en lur senn u en lur applicaziun in gèst de disprez arisguard il lungatg-mumma dils affons romontschs? Fuss ei buca pli conform alla verdad ed al respect che nus essan culpons a nies lungatg matern ed a nusezzi, de tractar las scolas realas romontschas adual allas tudestgas e talianas? Nos convischins dellas valladas talianas han lur talian per lungatg-mumma ed il tudestg per lungatg jester en scola reala. Quella posiziun stuein nus era pretender per la scola romontscha. Nus garegein gie mo paucas lecziuns romontschas ad jamna e concedin bugen al tudestg in grond spazi. El ei muort sia impurtonza in rom d' istruzium principal; ins declari el per in rom de preferenza ellas scolas realas romontschas e muossi schi bein sco pusseivel tudestg a nos affons; mo ch'el seigi consideraus e declaraus per quei ch'el ei, per lungatg jester. Nies lungatg matern seigi e resti il romontsch, buca mo a

casa, en scola, en baselgia e sin via, e buca mo en radunonzas e sin fiastas, mobein era egl uorden de scola è plan d'instrucziun cantonal.

Persuenter san ins abstrahar senza donn dal franzos u talian sco rom d'instrucziun obligatorie e declarar tala instrucziun per facultativa. Alla conferenza cantonale de scolasts d'anno 1918 si Tavau, che ha tractau la revisiun digl uorden de scola cantonal per las scolas secundaras, ha il referent tudestg postulau, che l'instrucziun en franzos e talian seigi facultativa perfin per las scolas realas tudestgas, silmeins per talas en contradas purilas, e motivau sia pretensium detagliadamein e cun buns arguments. Senza considerar che nossas scolas realas romontschas han ina posiziun bia pli greva che quellas en vischnauncas tudestgas, stuend applicar ina gronda part de lur temps per l'instrucziun el lungatg tudestg, eisi buca d'emblidar, ch'in secund lungatg jester ha pauc u nuot valeta pratica per ils biars dils scolars. Fetg savens capeta ei e selai gia presumar cun gronda certadad, che la plipart de quels stattan pli tard a casa, fan ils purs u prendan in'otra clamada, per la quala in ulteriur lungatg jester ei buca necessaris. Sch'ins fagess ina statistica arisguard la valeta ed il diever dil franzos e talian en la futura clamada dils scolars de nossas scolas secundaras romontschas, senza dubi ella confirmass nossa pretensium. Nus lein allegar sco exempel la scola reala d'ina vischnaunca purila, per la quala il material ei disponibil. Quella ha relaschau ils davos 9 onns 65 scolars, che sedividan arisguard la clamada sco suonda:

4 seminari scolastic, 1 scola mercantila, 3 gimnasi, 1 scola d'arts, 2 viafier e 54, pia 83% dils absolvents lavuran a casa ell'agricultura de lur geniturs, van ad alp, fan ils luvrers d'uaul, van fumegls u fumitgasas u ad emprender in mistregn.

Podà ch'ina semeglianta statistica per autras scolas resultass forsa pli en favur de quels che frequentan la scola secundara per sepreparar per in studi pli ault u per ils quals in secund lungatg jester ha pli tard ina certa valeta. Pusseivel denton ch'ei fuss era il cass cuntrari. Denton astgein nus main'emblidar, che nies temps d'instuir ei linntaus e custeivels e lubescha buc a nus de cargar l'entira scola cun caussas, ch'ei per la gronda part dils scolars mo in buordi ed in impediment per l'instrucziun en talas, ch'ei pli nizeivlas e pli necessarias. Igl ei franc ni bien ni beinfatg d'obligar tuts ils scolars de nossas scolas d'emprender treis lungatgs, sche la plipart sa duvrrar pli tard mo dus ed ha de far detgadivavunda d'emprender quels dus scoiauda. Nus lein bugen conceder, ch'ei fa biala figura, dat empau impurtonza e satisfia forsa ad ina certa ambiziun, sche tuts ils scolars fan en scola reala enqual tgaubriechel franzos u talian. Mo quei ei buca raschuns che giustificheschon de surcargar nossas scolas per obligaziun cun treis lungatgs. Dil reminent dat ei franc autras caussas pli nizeivlas ed urgentas, e nossas scolas realas romontschas vegnan buc ad haver munconza de lavur, era sch'il franzos e talian vegnan instrui mo a quels che vulan e pon e secrein ded haver in di de basegns de quels lungatgs. Ins pertratgi mo vid l'instrucziun el tudestg, quen e contabilitad e calculaziun, vid l'introducziun ell'administraziun e menaschi de vischnaunca, d'assicuranza ed ugadias, tut caussas duvreivlas e necessarias e pli profiteivlas per nos purs, mistergners e luvrers che l'instrucziun en in lungatg, dil qual ils biars san en in per onns forsa pauc auter che duas Brustgas. Nus lein e savein era buc ignorar il giavisch e la pretensium bein giustificada che surgescha pli e pli ferm dal ravugl de nossas uniuns purilas, la pretensium, che la scola detti dapli instrucziun a nos giuvens era en fatgs dil puresser, arisguard l'agricultura, composiziun dil terren, semenzas, tratga de biestga, pumicultura, ameglieraziuns ded alps e funs etc., la pretensium in summa de dar a nos giuvens ina megliera e pli extendida instrucziun e preparaziun professionala per lur futura clamada purila. Ed era de nossas giuvnas san ins dir, ch'ellas stattan generalmein franc meglier, sche l'instrucziun de cuser e cuntschar ed en fatgs dil tener casa vegn augmentada, che cun lecziuns franzosas u talianas.

Nus essan denton dil tuttatatg d'accord, che la scola reala romontscha deigi era esser il liug de preparaziun per ils scolars che vulan studegar, entrar el survetsch della viafier, posta u sededicar pli tard alla clamada mercantila. Igl ei franc d'engrau als geniturs, che la scola reala spargni a lur fegls duas classas en scolas pli aultas e cheutras in'expensa d'in per melli francs ed era ch'ella faciliteschi als giuvens igl entrar en instituts de traffic ed auters. Tals scolars drovan instrucziun el franzos u talian. E la scola reala duei compartgir ad els ina tala pervia de questa necessiad lein nus applicar la pretensium dil facultativum buca sin la scola, mobein sulettamein per ils scolars. Mo ch'ins fetschi buc ord l'exceptiun la regla ed ord la regla l'exceptiun e carghi si dies a tuts il buordi d'in tierz lungatg pervia dils paucs, nua che nies temps ei aschi scarts e tonscha gnane per il necessari. A mintgin il siu! Quella norma para a nus gesta e raschuneivla ed applicabla cunzun per las scolas romontschas. Ella duess puder satisfar a tuts, era a quels che prendan e pretendan l'obligaziun d'instruir en scola reala treis lungatgs per la noda-casa indispensabla d'ina scola secundara romontscha.

5. Dapart igl inspecturat de scola.

In factor de speciala impurtonza, gie per part d'ina muntada quasi decisiva per la sort futura della scola romontscha ein nos inspecturs de scola, lur anim ed exempel e la maniera co els sezs steman il lungatg matern dils scolars. Grazia a siu impurtont uffeci ed a sia autoritad, gl'inspectur ei quel che sa dar e dat allas scolas tempr e tun, seigi quei lura in tun romontsch u in tun jester, ina tempr e direcziun ideala u ina tala, fundada mo sil principi d'opportunitad ed utilitad materiala. Sia influenza sin la gronda part dils mussaders e sil spert e menaschi de nossas scolas ei nundispiteivla. Nus selegrein de quella e quintein ella per in agid impurtont era en favur della caussa romontscha, considerond igl inspectur muort siu uffeci per la persuna la pli qualificada d'empalar e promover en nossas scolas il progress dil spert e pertratg romontsch. Mo lu eisi absolutamein necessari, ch'el sez seigi animaus da quei spert e ch'el sez seigi romontschs da num e da pum. Nus stuein pretender, che nos inspecturs de scola buca mo verteschien il romontsch e tolereschien ch'el vegni instruius povramein, mobein ch'els seigien promoturs e petgas per il manteniment dil lungatg matern ella scola romontscha. In attentat enviers beins ideals e custeivels de nies pievel stueiu nus numnar, che gest inspecturs de scola ein stai la cuolpa, seigi per negligentscha u tuttavia per hostilitad enviers il lungatg romontsch, che quel ha pegliau digren avon onns en diversas vischnauncas, ch'el ei vegnius bandischaus dalla sava de scola ed ius la finala dil tut alla malura, surdond vitgs e logheus romontschs alla totala germanisaziun. Ina part della cuolpa stuein nus denton era adossar alla disfavoreivla repartiziun dils districts d'inspeziun, tenor la quala differentas scolas romontschas han obteniu in inspectur tudestg. Sch'in tal demuossa pauc u nuot anim per mantener e promover il lungatg romontsch, eisi strusch de smarvegliar, e nus capin era, ch'igl ei ina missiun penibla e fetg remarecbla per in inspectur tudestg de controllar la lavur d'ina scola romontscha ed in difficil pensum d'animar mussaders e scolars per lur lungatg matern.

Gia en noss'istanza dils anno 1921 havein nus pretendiu, che l'inspeziun dellas scolas romontschas vegni surdada mo ad inspecturs romontschs. Da lezzas uras ha il Departement d'educaziun dau suatientscha a nies giavisch, unend diversas vischnauncas cun in inspecturat romontsch. Ins ha denton tralasciau de prosequir dapertut la midada giavischada; aschia dat ei aunc oz scolas romontschas, suttapostas ad in inspectur de scola tudestg. Nus turnein a repeter per questa raschun noss'antieriura pretensium: De dar a tuttas las scolas de nies territori romontsch inspecturs de scola romontschs. Per il manteniment della scola romontscha ei la stimulaziun, il bien exempel e la controlla digl inspectur de scola condiziuns nundispensablas e d'in'impurtonza fundamentala. La cumadeivladad e las relaziuns geograficas astgan buca decider la repartiziun dils inspectorats de scola; ellas ein buca raschuns che san giustifear e perstgisar il donn ch'ins caschuna alla scola romontscha, surdond ella ad in inspectur tudestg e periclitond cheutras l'existenza dil lungatg romontsch da bi da bugen.

Aunc ver dus giavischs. Igl ei usitau silmeins en certs districts, ch'ils inspecturs de scola pretendan cun caschun de lur viseta adina in concept tudestg dallas davosas classas dellas scolas romontschas. Sche nus dumandein intonta instruceziun romontscha en tut las classas, sche fuss ei franc buca de donn per il tudestg, per il romontsch encuntercomi de grond gudogn, sch'igl inspectur de scola fagess far mintg'onn alternativamein ina lavur romontscha en scret en ina dellas davosas classas. El fuss aschia el cass de seperschuader e constatar, schebein la scola ha fatg il siu era arisguard l'instruceziun romontscha. Nus quintein era ch'ei fussi comensurau e dueivel, ch'igl inspectur romontsch duvrass en sia correspondenza officiala cun las vischnauncas romontschas il lungatg romontsch e buc il tudestg, documentond cheutras si'atgna premura e stema dil lungatg matern e stimulond per las medemas vertids tut quels, als quals el ei daus per gidonter, cussegliaer ed exempel.

6. Nos postulats.

A. Seminari scolastic.

1. Per scadin seminarist, che vul surprender enzacu ina scola en ina contrada romontscha, ei l'instruceziun el lungatg romontsch obligatori^{ca} el seminari.
2. La preparaziun metodica dils seminarists romontschs vegn perfecionada ed accordada als basegns della scola romontscha.

L'ura romontscha della 6avla classa dil seminari duei vegnir applicada en prema lingia per dar als futurs scolasts romontschs in solid e detagliau entruidament metodie per l'instruceziun dils affons romontschs en lur lungatg matern dall'emprema classa ensi cun exempels de lecziuns, preparaziuns etc.

3. Ils seminarists romontschs obtegnan separadamein instrucziun detagliada e fundamentala ella metoda de mussar als scolars romontschs il tudestg sco lungatg jester. Oravontut ha questa instrucziun era de far enconuschents ils seminarists cun ils mieds d'instrucziun che vegnan duvrai ellas scolas romontschas per mussar tudestg e cun la dretga applicaziun de quels.
4. Il tit. Departement d'educaziun arranschi e subsidieschi cuors de perfecziun per ils scolasts romontschs en la metoda dell'instrucziun linguistica.

B. Plan d'instrucziun per las scolas primaras.

1. L'instrucziun linguistica en las empremas 4 classas dellas scolas romontschas ei exclusivamein romontscha.
2. L'instrucziun el lungatg tudestg entscheiva en la 5avla classa, sche quella ei avanzada normalmein el lungatg matern. En classas fleivlas dei quest'instrucziun entscheiver pér alla fin della 5avla u pér ella 6avla classa.
Instrucziun tudestga gia alla quarta classa primara astga vegnir dada mo en classas fetg avanzadas e cun special consentiment digl inspectur de scola.
3. La 5avla e 6avla classa dein haver silmeins 3 lecziuns romontschas per jamna, la 7avla ed 8avla 2 lecziuns.
4. L'instrucziun ell'istoria ed el quen dei vegnir dada per romontsch tochen il davos onn de scola. El quen sa il tudestg vegnir duvraus per exercezi en quens gia enconuschents e per la repetiziun.
5. Igl ei surschau al scolast sez d'instruir las davosas classas en historia naturala e geografia en lungatg romontsch u tudestg.

C. Scolas periclitadas el territori romontsch.

1. Igl ault Departement d'educaziun procura ed insisti, che la vischnauncas romontschas applicheschien en lur scolas las determinaziuns dil plan d'instrucziun cantonal per las scolas primaras romontschas, nua che la midada de sistem ei vegnida fatga per el davos temps.
2. A scolasts de talas scolas vegn ei dau caschun en cuors specials subsidiai dal cantun ed enteifer in termin commensurau de seprocurar las necessarias enconuschentschas dil lungatg romontsch.
3. En vischnauncas miez romontschas e miez tudestgas, en las qualas il plan d'instrucziun per scolas romontschas selai muort las relaziuns nunpusseivel applicar, sustegn e promova il cantun l'instrucziun romontscha ellas davosas classas. Per quest intent fuss ei giavischeivel de scaffir in cudisch de lectura che cuntiness las meglieras ovras dils scribents romontschs en prosa e poesia. Quel duess vegnir daus a talas scolas gratuita-mein e savess el medem temps era far per cudisch de leger per las davosas classas primaras e per las classas secundaras dellas scolas romontschas.

D. La scola secundaria romontscha.

1. En las scolas secundaras romontschas vegnan dadas duas lecziuns d'instrucziun romontscha en tuttas classas.
2. Il tudestg vegn declaraus per lungatg jester en las scolas secundaras romontschas.
3. Franzos e talian ein roms d'instrucziun facultativs per ils scolars dellas scolas realas romontschas. La scola ei denton obligada d'instruir en quels lungatgs ils scolars che s'annunzian persuenter. Ils auters scolars vegnien en quei temps instrui en auters roms necessaris a norma dellas relaziuns della scola e dil liug.
4. Il tit. Departement d'educaziun vegli far ils pass necessaris per empalar sin via proximamein la revisiun digl uorden cantonal per las scolas secundaras, aschi lunsch che las determinaziuns de quest impedeschan la realisaziun de nos postulats 2 e 3.

E. Dapart igl inspectorat de scola.

1. Tut las scolas de vischnauncas cun maioritad romontscha vegnan suttamessas ad inspecturs romontschs. Quels duein seperschuader, che las determinaziuns arisguard il romontsch vegnien observadas, ed animar cun plaid ed exempel scolasts e geniturs de mantener e cultivar cun la necessaria premura il lungatg matern dils affons.
2. Hs inspecturs de scola duein vegnir incaricai dal tit. Departement de vuler risguardar cun caschun de lur inspeziuns il giavisch exprimius en nosa istanza concernent las davosas classas.

Conclusiun.

Auldtitgau signur Cusseglie governativ,

Ponderond e fixond nies program che tenda ad ina remedura generala dell'instrucziun linguistica en nossas scolas romontschas, ei la commissiun de scola seschada reger dal pertratg ch'ins astgi, a vesta dellas relaziuns presentas, buca far pretensiuns extremas ed ir per ina via che ignoreschi ils basegns della veta. Nossas proposiziuns e damondas derivan buca dad in idealissem fantastic e malponderau. Nus stein ferm e franc sil sulom real, e nos postulats havein nus formau en compleina savida ed enconuschientscha dellas relaziuns d'existenza de nies pievel romontsch. Nus savein denton era observar, ch'il combat per il paun de mintga di batta cun melli fridas encunter tut patertgar ideal, ch'ina tendenza materialista ei la malsogna de nies temps, che sefora tras melli largias e stat era per penetrar en nos vitgs romontschs. Il mantener il lungatg d'in pievel ei mo in ideal; mo il combat per in ideal ei il combat sogn per tuts beins ideals in summa. Laschein nus ir alla malura per cuolpa nossa igl ideal de nies lungatg matern, sche sa la ruina de quel era trer ils auters alla perdiziun, — la religiusadad, la carezia per la patria, per famiglia e casa paterna, la cuntentientscha e prusadad. Igl ei buca ver, che nus vuleien periclitare l'instrucziun de nossa giuventetgna romontscha; ell'ei a nus buca meins cara che als auters: mo ver eisi, che nus lein buca che quella vegni scolada senza daventar sabia, ch'ella vegni mo instruida e buca ventireivla, e buca ch'ella bratti ses ideals per scrotas jastras e per in malvengonz servilismus. Nunver eisi era, che nus vuleien smesar a nos affons l'instrucziun el lungatg tudestg. Nus savein fetg bein, ch'ina buna instrucziun specialmein el lungatg tudestg ei caussa necessaria per il beinstar futur de nossa giuventetgna e vegn giavischada e pretendida dals geniturs. Mo nus cartein era fermamein, ch'els hagian tonaton aunc adina tont'amur e ton cor per l'ierta de lur vegls, ch'els giavischan e beneventan sezs era ina buna instrucziun de lur affons el lungatg matern.

La sort dil lungatg romontsch vegn senza dubi a sedecider el proxim temps. La scola romontscha ei sia davosa e principala petga e dustonza. Nus essan ventireivels de saver Vus, stimatissim Signur, d'accord cun nies intent e nossa ardenta mira de mantener e cultivar en nossa giuventetgna cun tutt'ardur e premura la viarva dils babuns e de salvar alla generaziun futura en siu lungatg artau e niebel in dils pli gronds scazis de nossa cultura romontscha.

Per questa raschun presentein nus a Vus, auldtitgau signur Cusseglie governativ, nies program cun la franca spetga e speranza, che nossas aultas autoritads tuornien a comprovar la simpatia e premura demussada al manteniment de nossa viarva retica era quella gada, nua ch'ei setracta della pli impurtonta fatschenta della L. R., dell'educaziun e cultivaziun de nossa cara giuventetgna romontscha.

Recumandond noss'istanza ferventamein a Vossa beinvulenta atenziun e deliberaziun,

segna cun distinguida stema

per

La commissiun de scola della
Ligia Romontscha:

Nay G. Modest, president.

Dants, il schaner 1930.